

INTERVJU SA LJULJETOM MIFTARI BAJRI

Peć | Datum: 7. februar, 2015

Trajanje: 127 minuta

Prisutni:

- Ljuljeta Miftari Bajri (Sagovornica)
- Ljura Ljimani (Vodila intervju)
- Donjeta Beriša (Kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() - emocionalna komunikacija

{ } - sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Detinjstvo

[Deo intervjua je isečen u videu: osoba koja vodi intervju pita sagovornicu da se predstavi i priča o svom detinjstvu]

Ljuljeta Miftari Bajri: Ja sam Ljuljeta Miftari Bajri, rođena sam u Peći, kako kažu usred rata, 1943, od oca Emruša Miftarija i majke Hajrije Mekuli Miftari. Malo mi je bolno da govorim o mom detinjstvu ali ipak, ljudi se suočavaju sa mnogo težim događajima u svojim životima. Mi smo imali sudbinu, moj brat Kujtim i ja, da kada smo bili baš mali ostali smo siročad bez oca, godine... negde na kraju 1944, ili na početku 1945. su ga streljali, upucali su ga u Prištini na mestu koje se zove Strelište, negde u današnjoj Tok bahći. I na tom mestu, naravno, pogubili su i mnoge druge ljude, patriote, razne ličnosti, i od tog dana do današnjeg dana, nije sahranjen kako dolikuje.

Imam puno toga da kažem o porodičnoj istoriji iako sam je čula od drugih. Nakon smrti mog oca, ja sam imala oko godinu i nešto dana kad je moj otac umro, dok je moja majka bila trudna, i četiri, pet meseci nakon pogubljenja mog oca, ona je rodila dečaka, mog brata Kujtima čije je ime moj otac ostavio u amanet, on je želeo ime Kujtim jer je video kako se sve odvijalo i očekivao je da će mu se nešto desiti.

Moram malo da pričam i o istoriji mog oca. Moj otac je bio treći sin, najmlađi. Bilo je još dvojice braća, Šerif i Dželadin, i moj otac Emruš. Moj najstariji stric, Šerif, je bio čovek progresivnih ideja. Čini se da je tada bio član pokreta za demokratizaciju... to su bili pokreti za ujedinjenje, mislim, Srbi i Albanci, za demokratizaciju društva. On je htio da moj otac nastavi sa školovanjem i poslao ga je [u školu], mislim, čim je završio osnovnu školu, na početku je nije baš voleo, nije bio dobar u školi, nije bio dobar đak.

Ali, imao je prijatelja, profesora u pećkoj gimnaziji, Srbina, starog profesora koji je takođe imao napredne ideje o nacionalnoj jednakosti i svemu tome... I bilo je istina da je Emruš bio intelligentan i rekao je mom stricu, "Šta hoće ovaj dečak?" "Neće da ide u školu, ne znam šta da radim. Ja sam zauzet radom u kući i poslom i drugim stvarima..." rekao je. "Da li me zadužuješ da ga podučavam?" I ovaj profesor ga je spremao, i video je da se upisao u školu, mislim, posle osnovne škole je išao u gimnaziju, u gimnaziji se istakao kao najbolji učenik, zapravo, pisao je sjajne eseje. Pošto su bili jako dobri, čitali su ih po odeljenjima... u to vreme je škola bila na srpskohrvatskom.

Nakon što je završio gimnaziju, taj profesor je predložio da ide u Beograd i da se upiše [na licej] sa prijateljem Velijem Dedijem, koji je bio iz Medveđe. Nisu ga primili u Beogradu, mislim, oni su se vratili i moj otac se vratio sa svojim prijateljem jako potišten zbog svega. Naravno i moj stric je takođe bio potresen zbog svega što se desilo tako da su se pripremali da nelegalno odu u Albaniju. Mislim, Emruš i Veli Dedi su otišli, otišli su u Albaniju. Takođe, i neki drugi ljudi su otišli u Albaniju iz Peći, mislim da je Šaban Baša, Džemajil Kada, i ti, oni su otišli ranije. I svi su oni odlučili gde ćeći u školu. Veli Dedi i moj otac su išli u Licej Korča dok su Šaban Baša i Džemajl Kada otišli u Torino da tamo završe vojsku.

Naravno u Korči, u francuskom Liceju u Korči su upoznali puno ličnosti iz tog vremena, i kako mi je rekao prijatelj mog oca, on je bio ista generacija kao Enver Hodža. Mislim, oni su poznavali jedni druge od liceja u Korči. Nakon što su završili Licej u Korči, to je bilo to vreme tada, period kralja Zoga, znate, u Albaniji. Postojala je potreba i za vojni kadar tada i sve, sa Velijem Dedijem, otišli su u vojnu školu, mislim, vojnu akademiju za vreme Zoga i uspešno su je završili. Ipak, situacija u Albaniji naravno nije bila onakva kakva je trebalo da bude. Oni su imali progresivnije ideje, bili su otvoreniji.

I u to vreme, mislim 1937. godine, izbio je rat u Španiji. Tada su moj otac, Veli Dedi, Džemajl Kada i Šaban Baša otišli u Španski rat kao volonteri i Justina Škupi, medicinska sestra koja je završila specijalizaciju mislim u Italiji ili Francuskoj, ne znam, a ona je bila prijateljica Majke Tereze, zajedno su završile školu za medicinske sestre. Govorili su da je i ona otišla kao volonter, ona je bila Kosovarka, znate, i ona. U Španski rat su išli i iz Albanije i iz Makedonije, čini mi se i iz Crne Gore, mislim, bili su zajedno, kako kažu, krem albanskih intelektualaca, iz svih zemalja u kojima su živeli Albanci.

Ipak, bili su u Garibaldijevom bataljonu čiji sekretar ili vođa je bio Luiđi Longo, poznata italijanska ličnost, koji je kasnije nakon oslobođenja postao vođa Italijanske komunističke partije, ja mislim, ako ne grešim. I tamo su ja mislim imali kontakte [sa sjajnim ljudima], mislim, bili su u okviru Garibaldijevog bataljona, tamo, upoznali su mnogo ljudi koji su došli iz čitave Evrope. Na primer, bilo je i poznatih pisaca, kao što su Orvel, kasnije je tamo bio Hemingvej, bilo je puno drugih ličnosti iz kulture, umetnosti, pisci. I tamo, mislim da su imali kontakte sa sjajnim ljudima.

Svaka grupa tih volontera je objavljivala i časopise, žurnale, naravno, Englezi na engleskom, Italijani na italijanskom. Albanci, najmanja grupa... i zato što je učenjak koji je učio... Španjolka, ne sećam se, mislim da se zvala Suarez, ne sećam se njenog imena, ne sećam se imena, ona je proučavala tu grupu albanskih volontera u Španiji i rekla da u odnosu na populaciju, oni nisu bili mala grupa. I, šta je bilo najbolje, svi oni su imali vojničke veštine. Većina ih je bila u vojnim akademijama ili vojnim gimnazijama, mislim, bili su pripremljeni.

Moj otac je bio oficir artiljerije i tamo, kako su mi objasnili, tamo je bio i pisac Petro Marko iz Albanije. Mislim, imali su dobar odnos, Petro Marko je bio mlađi i da bi ga zaštitio... imao je talenat za pisanje, u to vreme ga moj otac nije puštao da ide na front, odveo ga je kod Italijana i rekao, "On je doabr pisac, i

novinar, više nam je u interesu da ga pustimo da izveštava i piše o onome što se dešava,” Mislim, u ratu, na frontu, “nego da ga pustimo da pogine u ratu.”

Grupa 15 [studenata] iz osnovne škole “8. mart” je išla na izlet u Albaniju, ne znam kako su došli do tog dogovora da idemo, i kada smo stigli u Drač, u jednom hotelu тамо... u hodniku, тамо су mi rekli, где smo bili u grupi, čovek me je pozvao i rekao mi, “Čekamo te u drugoj sobi, Petro Marko i Justina Škupi čekaju.”

Sad, Justina Škupi, spomenula sam vam to već ranije, je bila u Španskom ratu i spominje se u romanu *Hasta la Vista* kao sestra Drita. I kada su me videli (smeši se), postali smo veoma emotivni, oni su bili jako moćni, počeli su, njih dvoje, da se predstavljaju i počeli smo da plačemo. Ona je rekla, “Baš je lepo upoznati Emruševu čerku,” i onda smo počeli da se prisećamo nekih uspomena iz Španskog rata i onda... Onda su me odveli u kuću jednog od boraca u Španiji, Ramiz Varvarica, koji se oženio jednom Španjolkom i doveo svoju ženu u Albaniju. Znate, to su bile neke jake emocije, i sa moje strane, jer sam ih videla po prvi put. Nikada nisam poznavala svog oca i sada sam videla prijatelje mog oca.

Ljura Ljimani: Šta su vam još govorili o vašem ocu tokom rata?

Ljiljeta Miftari Bajri: Molim?

Ljura Ljimani: Šta su vam još govorili o vašem ocu tokom rata?

Ljiljeta Miftari Bajri: Tokom rata, moj otac je bio, mislim, levičar. Imao je levičarska ubedjenja, da će albanski narod izaći iz Drugog svetskog rata kao jednak ostalim ljudima iz bivše Jugoslavije, kako god, Jugoslavije. Bilo je u... kada se održala Bujanska konferencija¹, počeli su da primećuju njegove ideje, i normalno srpski i crnogorski komunisti koji su se poznavali iz Španskog rata su takođe imali uticaj i svi su pokušavali da stave Albance u inferiorniji položaj, znači da ih potpuno ignorisu. Moj otac se suočio sa tim, srpskim i crnogorskim komunistima, u Španiji. I kada se posle toga vratio, kada se vratio iz Španije... aha, kada je kapitulirala, mislim, Španski rat, otišli su u Francusku.

U Francuskoj su upoznali, mislim, tamo u Francuskoj je bilo puno albanskih studenata koji su svi tamo studirali. Onda, bio je i Ali Kelmendi kao član Kominterna, mislim, komunističkog pokreta. I u Francuskoj su takođe upoznali Zekerija Redžu, poznatog albanskog intelektualca, on je studirao u Francuskoj, u Lionu. Tada su se upoznali u Parizu i odlučili da objave časopis na albanskom, novine koje su se zvali *Sazani*. Ali jako mi je žao što... Imala sam te novine ovde, ali tokom rata, kada su spalili kuću, spalili su i materijal u kući. Uspeli smo da sačuvamo nešto, ali jako malo.

¹ Bujanska konferencija (31. decembar 1943 - 1-2. januar 1944) je bio sastanak jugoslovenskih partizana tokom kojeg je usvojena rezolucija koja je obećavala da će narod sa Kosova moći demokratski da odluči da li želi da bude deo Albanije ili Jugoslavije nakon rata.

I nakon toga, nakon Francuske, Zog ih nije pustio da se vrate u Albaniju, pošto su bili komunisti, tako da je otac onda otišao u Tursku, otišao je u Palestinu, mislim, išao je u te istočne zemlje. Mislim, u Turskoj je počela propaganda protiv izmeštanja Srba... onda su Srbi (smeje se), izvinite... protiv izmeštanja Albanaca u Tursku². On se kasnije vratio iz Turske i naravno pridružio se komunističkom pokretu ovde u Peći. Ipak, oni su se svi plašili, jer je od početka pokazivao svoje ideje, da Albanci moraju da izađu iz ovog rata kao posebna nacija i da imaju prava kao i drugi ljudi. Naravno, neki ga nisu voleli. Tako da, on je bio malo zauzet pokretom i otvorio je prvu knjižaru u Peći. Knjižara se zvala *Libraria Skënderbej - Vllazën Myftari* [Knjižara Skenderbeg - Braća Miftari].

Ipak, na početku je on vodio knjižaru i kasnije morao da se sakrije jer su ga Italijani tražili, kasnije su ga uhapsili, bio je u zatvoru u Tirani. U to vreme, kako kažu, moj stric Dželadin je radio u knjižari i čak je doveo i moju majku da radi u knjižari.

Moj otac se vratio iz Španije, iz Španije i iz Francuske. Pošto su Džemajl Kada i Asim Vokši, dvojica bliskih prijatelja mog oca, ubijena u Španskom ratu, sa njim je doneo ono što je ostalo, znate, uspomene i odeću Džemajla Kade, porodici Džemajla Kada, mislim Redži Kadi. Žena Redža Kade je bila moja strina, Šekere Kada. I tamo, jer su otišli da izjave saučešće zbog Džamajlovog ubistva, pošto je bio visokorangirani oficir u Italiji, i moj otac je bio besan što je bio taj konflikt u Španiji i ljut na vođe Garibaldi bataljona, jer rekao je, "Uvek hoćete da Albanci budu u prvim redovima dok vi stojite kao stražari." I onda je rekao, "Dva dobra oficira su tamo ubijena, dva dobra vojnika koja su znala da vode i koja nije trebalo da budu u prvom redu."

U to vreme je on [Redža] pitao mog oca, rekao je, "Emruše, šta hoćeš sada da radiš? Moraš da osnuješ porodicu." "Ne mogu jer sam... zauzet sam politikom, idejama, nema mlade devojke koja me je oborila s nogu. I ne postoji neko ko je dovoljno obrazovan da me razume. Niko me nije oborio s nogu." "Ne," rekao je, "ja sam našao devojku. Moja svastika Hajrija, čerka Hodže Nokšićija iz Plava, koja je završila Kraljevsu školu u Beogradu, Kraljevsu školu za domaću ekonomiju u Beogradu."

Sada ču vam ispričati kratku priču, moji deda i baba su živeli dugo, mislim, ja sam imala 14 godina kada je deda umro, moja baba je umrla kasnije. Takođe, moj stric nas je vodio, mog brata i mene, u Plav za svaki praznik. Pošto nije bilo mnogo komunikacije preko Rugovske klisure, u to vreme su zaposlili čoveka na konju, dve korpe, jedna sa svake strane. Žena mog strica nas je tako spremala, ja u jednoj korpi, a u drugoj moj brat, i išli smo preko Qafa e Dillit. U Qafa e Dillit je moj stric pravio pauzu za piće i jelo i odmor, bio je jedan izvor vode. I rekao nam je da je tamo zakopano četvoro ljudi. Pričao je, rekao je, "Ovde su četiri groba, jedan od njih je moj brat Šerif, koji je otišao kao volontер da se bori na

² Kampanje za izbacivanje Albanaca iz Kraljevine Jugoslavije su se organizovale još od Prvog Balkanskog rata. Intelektualni i strategijski metod izbacivanja Albanaca sa njihove zemlje je počeo da se razvija kasnije. Na primer, 1937, objavljen je memorandum pod nazivom *Isejavanje Arnauta*, koji je napisao Vaso Čubrilović, bosanski Srbin, politički aktivista i akademik, član Akademije Nauka i Umetnosti. 1938. godine su Turska i Kraljevina Jugoslavija potpisale dogovor da prebace 25.000 porodica u Tursku. Sporazum nije bio sproveden zbog izbijanja Drugog svetskog rata. Ipak, mnoge albanske porodice su bile preseljene u Tursku uprkos tome.

granici sa Crnom Gorom, da ne dozvoli crnogorskoj vojsci da uđe, da uđe u Kosovo, i tu je on, mučenik." Mislim, taj grob je tamo od tog dana i još uvek je tamo.

Bilo kako bilo, sada ču vam pričati o mojoj majci. Moja majka je završila Kraljevsku školu. Kralj, mislim Aleksandar, bivše Jugoslavije, je poslao zvanični memorandum u Plav - moj deda je bio imam glavne džamije u Plavu - u kojem je pisalo da devojke iz Plava i Gusje mogu da idu, da žene mogu da pohađaju Školu za domaću ekonomiju u Beogradu, i to je predstavljeno onima koji su išli u džamiju. Ipak, niko se nije slagao, rekli su, "Ne, nećemo slati devojke tamo da postanu..." Znate, izraz koji se koristio u to vreme (smeje se), "da postanu *shkina*".³ A moj deda je rekao, "Pa, ja imam dužnost da vam ovo predstavim, ja ču poslati svoju čerku" i poslao je moju majku. Ona je bila četvrta sestra. Nakon što je veoma uspešno završila Školu domaće ekonomije, žao mi je što to nemam, dali su joj i emblem krune, gravuru pozlaćene krune, pored diplome, i to je, sve je spaljeno.

Vraća se u Plav i mislim, okuplja... postaje... okuplja sve devojke iz Plava, daje im savete kako da spremaju hranu, kako da odgajaju decu, kako sada treba da odgajaš novorođenčad, kako moraš... učila je kako da rade, sve veštine koje je naučila u Školi u Beogradu. I kada ju je Redža Kada pitao da se brak, u to vreme su se sreli sa... ona je došla ovde u Peć, moja majka. Upoznala je mog oca. Verili su se i nakon nekog vremena su se venčali. Venčanje moje majke je bilo malo senzacionalno u Peći jer je to bio prvi put da je mlada došla u Peć sa belim velom. Pored toga, moj otac je otišao po nju svojim privatnim autom. Ovde smo imali i fotografije, sve je spaljeno. A moj deda je spremio jako dobru i počasnu dobrodošlicu, pozvao puno gostiju i moja majka je posle toga došla da živi u Peći.

Naravno, nadzor i hapšenje mog oca je počeo odmah. Za četiri godine dok su živeli zajedno, više vremena je provodio van kuće nego kod kuće. Nakon nekog vremena bi došao, u zatvor i iz zatvora. I kada su pogubili mog oca, moja majka je ostala, mislim, sa mnom, i kasnije se rodio moj brat. Ova kuća je pretresena i izveli su i mog strica u dvorište da bi ga upucali. Pošto su tražili radio stanicu, trebao im je izgovor da ga [mog oca] upucaju, a izgovor, izgovor za strešjanje je bio taj što je on bio član Obaveštajne službe, pošto je znao engleski, pored toga, imao je prijatelja Engleza, neka Flavia Kingston, mislim, koja je živila u Zagrebu i došla je ovde, nekad je bila ovde sa našom porodicom u Peći. Mislim, zaplenili su očevo bogatstvo.

Moj otac je video u kom pravcu ide politička situacija - imao je jako bogatu biblioteku knjiga ne samo na albanskom, već i na drugim jezicima jer je bio u Italiji, mislim, putovao je čitavom Evropom - svestan situacije, cela biblioteka je bila prekrivena tim starim policama koje su bile u kući mog oca i tamo su izgradili zid... plus materjali koji su bili u knjižari. Naravno, nisu sve knjige išle tamo, puno knjiga je ostajalo napolju. Nešto što mi je ostalo iz detinjstva, imali smo sve te, iz svih evropskih centara gde su se štampali albanski časopisi, imali smo ih tamo. Imali smo časopise *Vatra*, *Dielli*, *Flamuri i Arberit*. Ne mogu sada svih da se setim, ali i one iz SAD gde je Fanik Konica radio sa Fan Nolijem.

³ *Shka* (m.); *shkinë* (f.) (škija, škije) je pogrdan naziv koji Albanci koriste za Srbe.

Nažalost, pošto su celu porodicu pratile tajne službe, neko ko je bio prisutan dok se zid gradio, kada su stavili knjige unutra, obavestili su ih. I nisu mogli da je nađu, raskopali su celo dvorište navodno tražeći radio stanicu. Mog strica su odveli da ga streljaju, moja majka im prilazi i kaže im, "Ja sam Emruševa žena. Ovo je jedino muško u kući, ako morate nekog da streljate, streljajte mene." Bilo kako bilo, nisu našli radio stanicu tako da su uništili zid, i dva-tri dana su nosili [materijal] kolicima. To je naravno ono što mi je rekao moj stric, pošto sam ja bila jako mala, dve i po godine. Uzeli su celu biblioteku sa svim knjigama i pisaćom mašinom, sav materijal koji je bio тамо i otišli su.

Zdravlje moje majke se tada pogoršalo jer smo uvek bili pod prismotrom, pratili su porodicu, mislim... kao da je na našu porodicu bila bačena anatema, ne od strane ljudi, imali smo veliki autoritet među ljudima, svi su nas poštivali. Zaista, sećam se da je bio jedan profesor u Pećkoj gimnaziji, prijatelj mog oca, Mikel Marku, profesor koji je predavao srpskohrvatski u gimnaziji za albanske razrede. I svakog 28. novembra bi došao da nas poseti i donosio nam knjige, sveske, olovke. Rekao je mom stricu, "Dželete, Emruš nas je sve podržavao, davao nam je knjige, davao nam materijal [za čitanje], sve. Dao nam je sve što smo mogli da tražimo od knjižare, moramo da se brinemo o Emruševoj deci nakon što su izgibila svog oca."

Moja majka, doktor joj je rekao da ide u Plav, nakon toga, njen zdravlje se dosta pogoršalo i odlazi u Plav nakon dva dana.

[Nerazumljivo]

Ljura Ljimani: Koje su to bile godine?

Ljuljeta Miftari Bajri: '44, kraj '44, tako da posle streljanja mog oca, ili početak '45. Ona odlazi u Plav kod njenih roditelja i naravno njena majka i sestra se brinu o njoj. 1946, pored njih, dvojica mađarskih doktora koji su bili prijatelji mog dede su se takođe brinula o njoj, oni su bili došli tokom Drugog svetskog rata i Plav im se jako dopao, živopisno mesto sa jezerom. Nikad se nisu vratili u Mađarsku, ostali su u Plavu kao lekari. I sve vreme su dolazili da se brinu o majci.

Imala sam dve i po godine, malo više, i moja majka je umrla! Majka je umrla i mi smo u Plavu sa dedom i babom. Tamo smo imali i neudate tetke, tetku Fatime, koja je odlučila da se ne uda kako bi nas odgajila. Ipak, u porodici mog strica je bilo nekih smrti, mislim streljanja... stric Šerif je umro na frontu u ratu, moja majka umire, tako da je cela porodica prepuštena stricu, i dve žene mog strica, jedna čiji je muž umro i...

U tom trenutku moj stric dolazi u Plav da nas uzme. Moja baba i tetka neće ni da čuju za to da nas puste. Ko će se brinuti o nama? One misle da će se bolje brinuti o nama u Plavu. Ipak, moj stric skida kapu mom dedi i kače mu, "Molim vas, prošli smo kroz užasne tragedije, barem mi dajte jedno dete." I

on kaže, "Ne mogu da pošaljem čoveka nazad bez dece." "Dobro," kaže, "Džele, koje hoćeš?" "Pa, hteo bih čerku." I on me vodi, moj stric me uzima i dovodi u Peć. Ipak, nikad nisam bila mirna iako sam bila mala, tražila sam svog brata (smeši se). I moj brat je došao... navikli smo da budemo zajedno. Tako da ga moj stric uzima od mog dede, nakon nekog vremena, uzima mog brata i dovodi ga ovde, mislim, odrasli smo u kući mog strica.

Moj stric i njegova žena su maksimalno brinuli o nama, oni nisu imali dece. Znate, njihova želja se ispunila tako što smo mi bili njihova deca. Moj stric je činio sve što je mogao da nam da srećno, lepo detinjstvo. Pomogao nam je na sve načine, ja sam išla u školu, mislim, ja mislim da ja nisam učinila z asvoju decu ono što su moj stric i njegova žena učinili za nas. Moj stric je bio jako pametan, otvoren čovek. Nije mi branio da izlazim, iako je vreme bilo takvo, naravno to su bile godine kada devojkama nije bilo dozvoljeno da idu na školske aktivnosti i druge stvari, ali mene nikad niko nije sprečavao. Mislim, svaka školska aktivnost, hor, orkestar, ekskurzije, svi ti izleti koji su bili u to vreme, nikad me nisu sprečavali. Na neki način, zbog mene su i moji prijatelji počeli da dolaze, pošto je moj stric imao autoritet tamo u *rreth*⁴ u kojem je živeo i u kojem je...

Mladost

[Deo intervjeta je isečen iz videa: osoba koja vodi intervju pita sagovornicu da govori o svojoj mladosti]

Ljiljeta Miftari Bajri: Završila sam osnovnu školu u Peći, u to vreme smo menjali škole... ja sam tada bila u školi u Karagaču, u to vreme se zvala "Miladin Popović", nakon toga su izgradili školu "Ramiz Sadiku", novu školu ovde, i onda sam se preselila ovde. Bilo mi je jako lepo, imala sam jako dobre prijatelje, imali smo puno aktivnosti, besplatnih aktivnosti, školski hor, razne šetnje, nakon toga sam završila gimnaziju u Peći. Mislim, Pećku gimnaziju, to je bila godina 1956-57, prva godina.

U to vreme smo imali samo dva albanska razreda u školi. U jednom razredu su bili samo momci a u drugom razredu u kojem sam bila sa svojim prijateljima je bilo oko 15 devojaka, a ostali su bili momci. Rekli su mi da je najsrećniji deo mog života u Pećkoj gimnaziji. Imala sam jako iskrene i dobre prijatelje. Svaka odmor ili svaki... nekad, kao i ostali đaci, nekad smo bežali sa časova (smeši se), i koristili to vreme da idemo na izvor, tamo kod crkve. Nakon toga bismo išli na piknik u Radovac, tako da mi je do završetka srednje škole bilo lepo.

Završila sam srednju školu 1961-62, mislim tad sam maturirala. Naravno, nisu organizovali proslave uveče kao što to sada rade, nije bilo sale, ničega. Imali smo jako veliko dvorište i imali smo veliku kuću, nažalost, moj stric je umro, umro je rano, 1957, kada sam bila druga godina srednje škole, a moj brat je bio negde u osnovnoj školi. I ovo je za nas bio udarac jer smo ostali bez... ostali smo sa stričevom

⁴ *Rreth* (krug) je društveni krug koji uključuje ne samo porodicu već i ljude sa kojima je pojedinac u kontaktu. Mišljenje *rretha* je bitno za građenje reputacije pojedinca.

ženom. Žena mog stircia je uvek bila velikodušna, jako dobra žena, koja nije imala svoju porodicu. Nije imala braće, nije imala sestara, bila je sama, ali imala je sina njenog strica, oca Derviša Rožaje.

Moram i ovo da vam kažem o Dervišu Rožaji. Derviš Rožaja je u to vreme bio student u Beogradu i jako cenjen student koji je kasnije postao najmlađi doktor nauka u bivšoj Jugoslaviji, završio je doktorat negde u svojim dvadesetim godinama. Svaki put kada bi došao iz Beograda da poseti svoju porodicu, proveo bi jedan ili dva dana sa svojom porodicom i ubrzo zatim bi došao u našu kuću, jer ovde su bile knjige, mislim, želeo je da dođe ovde da to radi. Na neki način naša kuća je bila, posećivali su je mnogi ljudi koji su voleli knjige, koji su voleli, mislim, dolazili su ljudi koje je to zanimalo. U to vreme, u to vreme, bilo je jako malo knjiga na albanskom jeziku, znate, i oni koji su dolazili su koristili priliku da čitaju sve te žurnale, te knjige. Dolazio je Derviš Rožaja, Hasan Bala, jedan naš rođak, koji je ja mislim studirao tehnologiju u Sarajevu. Kasnije, Jusuf Gerval⁵ mi je bio komšija, jer je on odrastao u kući njegovog ujaka. I on je često dolazio, bio je ista generacija kao Kujtim, možda godinu dana mlađi od Kujtima i oni su svi došli ovde da se okupljaju. Dok su drugi igrali bilijar ili tako nešto, Jusuf je izlazio na balkon tamo gore i uzimao te knjige, te žurnale, zanimalo ga je da čita ispočetka.

Htela bih i da vam ispričam tu priču o završetku gimnazije, ja sam maturirala, hteli smo nešto da organizujemo, i skupili smo se da popričamo o tome, mislim, imala sam jako bliske prijatelje i moji školski drugari su došli kod mene kući, išli smo, svi prijatelji iz škole, nismo bili rezervisani, oni... to je bilo jako iskreno prijateljstvo. Oni su rekli, "Moramo da se nađemo i skupimo negde, ali nemamo gde." I ja sam rekla, "Pitaći ženu mog strica za dozvolu, dođemo, ovde imamo baštu, i okupimo se u bašti." Pitala sam, ona je rekla, "Da, mom⁶, bolje da dođete ovde nego da idete negde drugde, dođite." Imali smo ogromnu i prelepnu baštu. Bio je jedan bor, isti bor koji je moj stric zasadio negde 1931, kada je kupio ovu kuću, ovu kuću koja je stara, to je kuća mog oca. Prijatelji su došli, organizovali smo se, postavili svetla, naravno imali smo muziku i sve (smeje se), sve... to je bilo nešto i za ceo rreth, jer oni su bili, tada nisu ništa organizovali. I svi ovi zidovi koji okružuju {pokazuje na zidove kuće}, komšije su se penjale da vide šta radimo, šta pevamo i igramo (smeši se). I, ova pesma je jedna od prelepih suvenira od noći kada smo proslavljali zajedno moje maturiranje.

Nakon maturiranja nije bilo puno prilika za studije. Nakon što je moj stric umro, nismo imali sredstva za život. Naravno, kao porodica smo bili ekonomski okej, mislim, stric nam je ostavio imovinu, kuću i zemlju, nismo patili ali [nismo imali] nešto više. Plus, žena mog stircia je bila jako bliska sa nama, tako da joj je bilo jako teško da se odvoji od mene - bila je stara, relativno stara, bila je sama - da me pusti da odem i studiram. I ja sam imala dogovor sa njom da će završetak srednje škole biti dovoljan. Ipak, moj ujak Esad Mekuli⁷, kojem je bilo dosta stalo do nas...

⁵ Jusuf Gerval (1945-1982) je bio albanski pesnik i pisac, vođa podzemnog nacionalističkog pokreta na Kosovu, upucan 1982. u Nemačkoj.

⁶ Termin od mila, znači "moje dete."

⁷ Esad Mekulji (1916-1993) je bio najpoznatiji albanski pesnik u Jugoslaviji nakon Drugog svetskog rata. Bio je takođe i prvi predsednik Akademije Nauka i Umetnosti na Kosovu.

1956. je bilo puno snega u Peći, dve metra, zvali smo ga crveni sneg, jer je usred snega bila jedna linija ovako četiri prsta {pokazuje veličinu dlanovima}, bio je crveni pepeo. Sneg je bio visok dva metra, mislim, sve je bilo blokirano, sve. Govorili su da su vetrovi koji su došli iz Afrike doneli pesak iz pustinje.

Da se vratimo, moj ujak je oženio Sahadete Doku Mekulji sa Ohrida, doktorku, i doveo je da poseti njegove dve sestre koje su bile udate ovde u Peći. Došli su vozom, naravno, ovaj put tada nije postojao, samo voz. Došli su vozom i iz voza sankama jer nisu mogli [da hodaju]. I kada su stigli na ovaj naš put ispred naše kuće, ona je rekla ženi mog strica - žena mog ujaka mi je rekla - rekla je, "Sahadet, ovde su deca moje sestre, posetićemo i druge sestre. Šta ti radiš sa drugim sestrama, da li ih poštujes ili voliš, to je tvoj problem. Ova dva deteta, hoću da ih gledaš kao našu decu." I ona je ostala sa tom [mišlju]... {stavlja ruke na grudi}. Nakon posete, došli su da nas posete i svaki put kad bismo išli na odmor, posećivali bismo ih, nakon što su se baba i deda preselili u Prištinu, išli smo tamo za svaki odmor, išli smo kod našeg ujaka, kod babe i dede. I ja sam maturirala i tu sam stala [nisam nastavila svoje obrazovanje].

Moj ujak je došao sa svojom ženom i pričao joj o mom stricu. Govorili su, "Džidž," zvali smo je Džidž, "došli smo da pokupimo Lule, da je vodimo da studira u Prištini." "Ouu," počela je da plače i rekla je, "ja sam podigla ovo dete, sad kad je spremna hoćete da je uzmete," naravno kao i svaki roditelj. On je rekao, "Neću da ostane samo sa srednjoškolskom diplomom, to je pogrešno, hoćemo da je odvedemo." Na kraju su je ubedili. "Pa," rekla je, "onda će da organizujem ženidbu za Kujtimu, ne mogu da ostanem sama, uzimate devojčicu." Kujtim je bio mnogo mlađi od mene (smeši se), mislim, 17 godina. Počeli su da se smeju (smeje se).

Bilo kako bilo, došlo je vreme da krenem na univerzitet. Sećam se tog dana uz puno nostalгије i sa... stavila sam odeću u kofer da idem u Prištinu i žena mog strica je izvadila odeću iz kofera. Plakala je jer sam išla za Prištinu, ja sam plakala što me nije puštala u Prištinu da nastavim studije. I na kraju, kada je primetila da me je sve to umorilo, "Hajde, devojko moja, sklopi svoju odeću" i spakovala je kofer, "Hajde, ja će te odvesti na stanicu." Odvela me je, ali pod određenim uslovima, "Svake nedelje ćeš dolaziti da čistiš celu kuću, da radiš sav posao, sve to." "Sve", rekla sam, "Radiću svake nedelje," i stvarno sam išla svake nedelje po dogovoru. Ne zato što nisam mogla [a da ne uradim to], već zato što je bila stara (smeje se).

Upisala sam se na pravo, to je bila druga generacija Pravnog fakulteta u okviru Univerziteta u Beogradu. Bila sam jedina Albanka, bila je još jedna iz Mitrovice, Mikefela Šabanović. Njena majka je bila muslimanka, a otac Albanac, ali nije znala puno albanski jezik, ali ipak je samu sebe smatrala Albankom. I bila su četvorica-petorica crnogorskih Srba, neki su i bili iz Srbije, neki odavde, a svi profesori su bili sa Univerziteta u Beogradu i Skoplju. Mislim, predavali su na srpskohrvatskom. Sve

ukupno je bilo 56-57 muškaraca i žena. U toj generaciji je bio i Adem Demači⁸, Adem Demači je završio albanologiju i upisao pravo.

Muslim, bila je 1962-63 kada sam upisala pravo. Uspešno sam završila prvu godinu. Upisala sam se u drugu godinu, išla sam na predavanja, položila mnog ispite, mislila sam da je atmosfera bila dobra. Muslim, tamo, sa knjigama u biblioteci, nakon što sam pričala sa ženom mog strica, sa mojim ujakom, svi su me motivisali da učim više i više.

I moram detaljno da vam ispričam o Ademu Demačiju, znate, bila je 1963, '63, bio je... organizovan je seminar albanskog jezika u Prištini. To je bio prvi put da se organizovao seminar, i bili smo na predavanju Uvodnog prava, bili smo sa profesorom iz Beograda koji nam je držao predavanje. Moram da vam kažem, moram to čak i ovde da kažem, da su profesori iz Beograda bili veoma tačni. Divali su jako dobra predavanja i stotope. I u jednom trenutku... na predavanju, ovaj Adem Demači je podigao ruku i pitao profesora za dozvolu, rekao je, "Mogu li da odem sa predavanja, održava se seminar albanskog jezika u Prištini, a ja sam Albanac, lingvista, i hteto bih da učestvujem na tom seminaru," rekao je. Profesor je pitao, obratio mu se, "*Albanski*⁹ [govori na srpskom] jezik?" U to vreme je bio šiptarski jezik i albanski jezik (smeši se), to su bila dva jezika. Adem Demači je ustao, nasmejao se i dao malo, kratko predavanje, kako su ga zvali (smeši se). Rekao je, "Za vas, mi smo svi Albanci. Za strance kao i za nas same, mi smo *Shqiptare*, za nas. A jezik, nema razlike između albanskog i šiptarskog, isto je kao i u Albaniji, kao i svuda gde je albanski jezik." Bio je jako emotivan, profesoru je bilo krivo i izvinio se, "Izvinite, izvinite, molim vas, nisam znao da je tako. Mislio sam da postoji razlika između albanskog jezika i jezika... albanskog jezka i šiptarskog jezika," i otišao je. To je bio Adem Demačijev trenutak.

Na kraju druge godine, 1964, došla je 1965. koja je bila poprilično težak period za Kosovo jer je to bilo vreme kad je po prvi put dignuta zastava i mnogi mlađi ljudi su uhapšeni. I ja sam imala još jedan ispit da položim, u nekom trenutku tokom vikenda sam rekla ženi mog strica, "Imam ispit za dva ili tri dana," rekla sam stričevoj ženi, "moram da idem u Peć." Ona, "Nemoj da ideš u Peć, imaš ispit, moraš da ga položiš." "Nešto se desilo," i nisam znala šta se desilo, "Hoću da idem u Peć." Otišle smo u Peć vozom. Kada smo otišle u Peć blizu kuće, u pravcu škole 8. mart, izlazi devojka i zove, "Luljeta, da li si dobro, da li si dobro?" Ja, "Da, zašto?" Ona je rekla, "Rekli su da si bila uhapšena i videli su te u liscicama, odveli su te u zatvor." "Ne," rekla sam, "Zašto, šta se desilo?" Rekla je, "Ne znaš šta se desilo? Uhapsili su Seladjina Dačija." Ona je bila sestra Sleajdin Dačić. Odveli su mnoge druge u zatvor, Šefketa Dečanija, i mnoge ljude tamo, one za koje su mislili da su bili organizatori.

⁸Albanski pisac i političar, višegodišnji politički zatvorenik (1936-), koji je proveo ukupno 27 godina u zatvoru zbog svojih nacionalističkih ubedjenja i aktivnosti. 1998. je postao vođa političkog ogranka Oslobođilačke vojske Kosova, pozicija sa koje se povukao 1999.

⁹ U pokušaju da naprave razliku između Albanaca iz Albanije i onih sa Kosova, kao i da zaustave prepoznavanje albanskog jezika kao jednog od zvaničnih jezika Jugoslovenske federacije, bila je česta pojava da Srbi imaju drugačiji naziv za albanski jezik u zavisnosti od toga sa kime se priča: albanski za Albance a šiptarski (od albanske reči za Albance "shqiptar") za Albance sa Kosova.

Kada sam stigla kući, kuća je bila pretresena, imali su sve, sve su srušili, oni su... Nalog za pretres je stigao u moje ime, i u njemu se pominjaо i član kriminalnog zakona u Srbiji. Kada sam stigla, zatekla sam stričevu ženu... u krevetu, skoro bez svesti, odveli su mog brata u policiju. I približila sam se strini, rekli su joj da su Luljetu odveli u zatvor. Bila je potpuno prestrašena, rekla je, "Kroz dosta smo prošli u to vreme, sada se desila ista stvar." I došla sam i prišla joj, "Džidži, Džidži." "Ko si ti?" Nije me prepoznala. "Luljeta!" "Ne, Luljetu su odveli u zatvor. Rekli su mi da su je videli u lisicama." "Ne," rekla sam, "Ja sam Luljeta." "Odveli su Kujtima u zatvor."

Bila sam prestrašena onim što sam videla. Ali čekaj. Nakon nekog vremena se pojavio Kujtin. Pustili su ga i rekli su mu da pozove svoju sestru i kaže joj da dođe, da je bila u Prištini da studira, da mi kažu da dođem ovde, sudski poziv je bio na njeni ime. Razlog je bio ovaj... ne znam. Možda zato što smo bili takva porodica, možda zato što sam bila na fakultetu i bila koleginica Adema Demačija, ne znam, ne znam zašto. I Kujtim se vratio i rekao, "Lule, sutra u osam moraš da ideš u Sekreterijat." Naravno, bilo mi je teško da odem, ali šta sam mogla da uradim, morala sam, sledećeg dana, zapravo, ne u osam ujutru, već su bili rekli neko doba popodne, kad su završili...

Sledećeg dana... završili su istragu, uzeli su neke knjige koje su bile ostale i neke žurnale koji su ostali iz biblioteke. Nikad je nismo skidali sa zida gde ju je tata stavio, veliku Skenderbegovu sliku, tu je bio, Skenderbeg. I ta fotografija, oni... pitali su, "Šta će vam... ova fotografija ovde?" Stvarno, Skenderbeg je ostao.

Bilo kako bilo, u dva sata sledećeg dana, Kujtim je pošao sa mnom i otišli smo u Sekreterijat. U Sekretarijatu, Kujtimu nisu dali da se popne gore i zadržali su ga dole. Takođe, naravno, dok nisam počela da se penjem, moje srce zna koliko mi je bilo teško, ipak sam se kasnije pribrala i ušla u sobu u koji su mi rekli da odem.

Tamo je bio jedan Albanac, ne znam ime jer ga se ne sećam, prezime je bilo Haskaj, koji je učestvovao u kućnom pretresu. I na stolu je bila Zogova knjiga, o Zogovom venčanju sa tom slikom Džeraldine i svih Zogovih sestara, neki žurnali i ispitivanje je započelo... navodno sam nabavljal knjige svojim koelgama, navodno... imala sam *Lahuta e Malcis*¹⁰ i dala sam im da čitaju... porekla sam i rekla sam, "To nije istina. To nije istina." Kada je video da mi je Bog dao snage da se branim (smeje se), kada sam sve porekla, rekla sam, "Nije istina." Onda je počeo da govori [da bi je provocirao], "Hteo sam da zadržim onu Skenderbegovu fotografiju, zgazim je i polomim u komade." "Da," rekla sam, "Koje veze ima Skenderbeg sa današnjim vremenom? Dobro je poznato kad je Skenderbeg živeo, on je istorijska ličnost. Ali čak i da je polomite na komade, nije potrebna neka hrabrost da se uništi Skenderbegova fotografija, plus, moj otac je tamo stavio tu sliku, i od tad je niko nikad nije pomerao."

¹⁰ *Lahuta e Malcis* (*Gorska gusla*) je albanski nacionalni ep. Dovršio ga je i objavio albanski fratar i pesnik Đerd Fišta 1937. godine.

Bilo kako bilo, počeli su da mi prete. Čak je i revolver bio na stolu. On je rekao, "Okej, nećeš da pričaš sa mnom, da mi kažeš, da mi priznaš." Ja sam rekla, "Nemam šta da vam priznam jer ništa nije istina. Sad, naravno, ruka zakona je velika, možete da radite šta hoćete, ipak, nemam ništa više da kažem." "Okej," rekao je, "Nećeš da pričaš sa mnom, ali ima drugih koji će progovoriti." I sišla sam dole, otišla kući, Kujtima nije bilo tamo. Policija ga je uvela unutra, tamo, sada, plašio se za mene, šta su mi uradili tamo gore. Sad, ja sam se uplašila da su zatvorili Kujtima nakon što sam otišla, bilo je drame, jako ozbiljne drame.

Nakon nekog vremena Kujtim ih je pitao, rekao je, "Okej, šta je moja sestra uradila?" "Ne," rekli su, "Tvoja sestra je nestala," i kasnije je Kujtim došao kući ovde (smeje se). Ipak, uvek je bilo radosti. Nakon toga nisu, kasnije, mnogo kasnije, kada je počeo pad, pad Rankovićeve¹¹ ere, godine... i žena mog strica je ostala u krevetu. Kada je videla nas dvoje, naravno (neraz. 23:40), nakon tog ona nije ustajala iz kreveta, ostala je u njemu osam meseci. Prekinula sam studiranje jer nisam mogla da je ostavim. Nisam mogla da je ostavim jer nije imao ko da brine o njoj. Umrla je osam meseci kasnije i to je bio jako težak udarac, jako težak udarac. Naravno, njena bolest, njeno stanje se pogoršalo, situacija, i onda smrt.

Ostala sam ovde u Peći, moj brat je otišao u Sarajevo na studije. Kasnije sam upoznala mog muža Adema. I nakon nekog vremena, Adem je diplomirao kao student u Beogradu. Kada je završio studije, neko vreme smo izlazili i onda smo se venčali 1965, '65. Moje venčanje sa Ademom je bila tema rasprave na sastancima Komunističke partije jer smo bili deca roditelja koji su bili streljani. I Ademov otac je bio streljan ovde u Tabji. Ovde su streljani mnogi građani Peći, poznati ljudi. Ipak (smeši se), ljubav je bila jača od svega, naša ljubav, i venčali smo se 1965.

Primili su Adema da radi za neko farmersko udruženje, nakon dva meseca je prošao evaluaciju od ko zna čije strane i pustili su ga i poslali u vojsku. Ponovo sam ostala sama, moj brat je studirao, ostala sam sama, ali je moja svekrva došla da živi ovde u kući mog oca jer je kuća bila prazna. Neko je morao da ostane da me nadgleda. Došla je moja svekrva i znate, nakon godinu dana, nakon devet meseci se rodio dečak jer sam zatrudnela, moj sin Mentor se rodio, moj prvi sin. I na neki način, mislim, moj život je bio puniji, briga o detetu, posao u bašti jer nismo imali druga sredstva, nismo imali puno. Moja svekrva je radila u... radila je, jako rano je počela da radi, ostala je udovica sa 22 godine, sa dvoje siročadi, htela je da obrazuje tu decu, bila je primorana da radi radila je u nekom udruženju. Jedan sin je bio u Prizrenu, Mehdi Bajri, on je studirao muziku, u srednjoj muzičkoj školi. Tako da nakon godinu dana, Adem je bio vojnik, nakon godinu dana se vratio i primili su ga da radi u Sudu u Đurakovcu. Nakon Đurakovca je došao da radi sa Sud u Peći, Sud u Peći.

¹¹Aleksandar Ranković (1909-1983) je bio srpski partizanski heroj koji je postao jugoslovenski ministar unutrašnjih poslova i načelnik Vojnoobaveštajne službe nakon rata. Bio je tvrdolinijaš koji je uspostavio režim terora na Kosovu, za koje je smatrao da je opasnost za Jugoslaviju, od 1945. do 1966, kada je izbačen iz Komunističke partije i proteran na njegovo privatno imanje u Dubrovniku do svoje smrti 1983.

U to vreme Adem, od prakse koje je imao u Đurakovcu, na Sudu u Peći, Opštinskom sudu, prebacio se u Opštinski sud. Naravno, u to vreme je počela demokratizacija. Do tada su sudovi bili na srpskohrvatskom, a kada su došle albanske sudije, počele su suđenja na albanskom i počela je nova era u sudnicama. Ispričaču vam samo detalj. Kada je Adem počeo da radi za sud, neko je došao na posao u sud iz sela, i kada je on došao, pre nego što je mogao da uđe u Sud - sudije su bile Srbi - naterale su ga pre nego što je ušao u njihovu kancelariju, da se izuje, da se izuje, morao je da skine svoju kapu, svoju belu kapu, da se izuje i uđe. I oni koju su bili učeni na taj... Sad, Adem, Adem je bio sudija i kada zaposleni dođe, izuje se i tako se ponizi, Adem ga je pitao, "Zašto si se izuo?" Rekao je, "Naterali su nas da se izujemo, ne možeš ovde da uđeš sa cipelama." Adem mu je rekao, "Obuj se!"

Nova era je počela u sudovima, bilo je puno drugih pored Adema, Abdil Aziz Daci, Šefket Dečani, starešina suda je bio Mikel Marku, osoba koja nas je puno podržavala, a koji ja kasnije tragično propatio, pretukli su ga i zatvorili ga tokom godina 1990, 1998, 1997. Situacija u sudovima se menjala, počelo je oslobođanje, saslušanja su bila na albanskom, sve... u jednom trenutku, to je bila 1971. godina, čini mi se, došlo je Titovo pismo, Titovo pismo, koje je osudilo, mislim, osudilo ta... suđenja koja su započeta na sudovima, ne samo na Kosovu, već svuda kako se činilo, postojala je kampanja u celoj Jugoslaviji.

Ipak, bilo je normalno da će napasti albanski sud, i na osnovu tog pisma su otpustili Adema i Abdila Aziza Daciju. Otpustili su i jednog Srbina, možda dabi izbalansirali situaciju u smislu da nisu napadnuti samo Albanci već i Srbici, a taj Srbin je bio "poremećeni" sudija koji je bio puno rakijski... otpustili su ga zbog toga. To je bio drugi udarac, drugo otpuštanje sa posla. I ostali smo bez para.

Profesionalni život

[Deo intervjua je isečen iz videa: osoba koja vodi intervju pita sagovornicu da govori o njenom radnom iskustvu i aktivizmu.]

Ljiljeta Miftari Bajri: U međuvremenu, primljena sam u osnovnu školu "8. mart" kao sekretarica. A istovremeno sam nastavila da studiram preko pisama u Prištini, jer se moj ujak baš naljutio na mene što sam prestala da studiram. I uvek mi je govorio, "Ljiljeta, moraš da završiš studije." Naravno, imala sam veliku podršku mog ujaka i njegove žene. Išla sam [u školu sa malim detetom], oni su se brinuli o mom detetu (smeši se). Učila sam noću i išla da polažem ispite. Sad, imala sam neke poteškoće, jer sam pratila sva predavanja na srpskohrvatskom i imala sam sve knjige na, literatura je bila na srpskohrvatskom. Sad, počeo je sa radom Univerzitet u Prištini, gde su zaposlili puno albanskih profesora. I moje generacije, troje ili četvoro ljudi iz mojih generacija je su ostali da rade kao profesori, Aveni Đakova, Hašim Loši, Faik Brestovci, ne znam, još neki. Tako da sam sad imala puno poteškoća, morala sam više da učim, da ne bih... da ne bih odustala pre... morala sam da položim ispite pre mojih kolega sa univerziteta sa kojima sam učila. To je bilo gotovo i završila sam za relativno kratko vreme... i radila sam, i...

Imala sam sreće što sam se zaposlila u školi, u predivnom kolektivu, škola "8. mart". Proces zaposlenja je bio malo težak. Ali, daću vam detalje, ako vas zanima kakva je tada bila atmosfera. Prijavila sam se, normalno, i neki drugi su se prijavili, ali ja sam ispunjavala kriterijume. Neko iz komiteta, ili iz Socijalističke lige dolazi u školu, "Nećemo je prihvatići jer je nepouzdana. Ona je čerka Emruša Miftarija." Tamo mi je kolega bio moj učitelj, kojeg sam puno volela i koji je bio najbolji učitelj, Kamber Pajaziti. Kamber Pajaziti me je poznavao kao đaka, znao je moju porodicu i reagovao je protiv ovoga. Rekao je, "Zašto je bitno što je ona čerka Emruša Miftarija? Ona je... završila je školu, znam je kao đaka još iz osnovne škole, ne možemo a da je ne zaposlimo. I naravno, zaposlili su me. Ipak, sada su počeli protiv učitelja jer je govorio u moju korist. I organi Komunističke lige su ga se odrekli kad su se okupili. Bio je nateran da napusti školu i preseli se u Prištinu. Naterali su ga da napusti posao ali ga nisu otpustili, bio je obavešten, napustio posao i preselio se u Prištinu. A cela njegova porodica je bila ovde u Pećи.

Ja sam o ovome saznala mnogo kasnije. Nije rekao nikome. Kasnije je nekome rekao i ta osoba mi je prenela. Bilo kako bilo, nastavila sam da radim tamo, kao školska sekretarica, naša škola, kažu, je bila poznata ne samo u Pećи već i drugde. To je bila jako dobra sredina, moji uslovi rada su bili jako dobri. Škola je imala laboratorije za svaku moguću oblast: biologiju, fiziku, hemiju. Imali smo, puštali mso filmove, svake nedelje smo puštali film. Uzimala sam neke filmove iz Kinematografskog centra u Prištini, normalno, sa temama prilagođene deci. Mislim, atmosfera je bila slobodna i prelepa. Imali smo biblioteku, kasnije smo imali razne aktivnosti. I đaci te škole su se isticali, svi su bili uspešni i na tim školskim takmičenjima, osvajali su prva mesta.

1981. je došla, demonstracije, koje su normalno bile teško iskustvo za nas. Oni koji su bili i očevici, koji su videli teror koji se dešavao na tim demonstracijama, ipak [sistem] je pokušavao da ih utiša, da im ne dozvoli da budu otkriveni. Žena mog ujaka koja je bila načelnica ginekološkog odeljenja, je pripremala bolnicu kako bi primali povređene. Zajedno sa svim devojkama koje su nosile bele mantile, one su odlazile da pokupe povređene i odvedu ih u bolnicu kako su mogle. Od tog trenutka je počela da dobija užasne napade. Prisustvovala sam pretećim pismima koje je dobijala od Srba, od Crnogoraca, od... navodno... i zbog toga, za mog ujaka je to bila jako teška situacija jer je on celom svojom dušom i telom radio za nacionalni cilj, moj ujak je doprineo kulturi, dok je ona doprinosila zdravlju. Uz to, ona je bila i profesor u Medicinskoj školi. Onda je počelo mučenje za porodicu, pritisak i svi ti teški udarci protiv mog ujaka, ipak...

Opet, počeo je jako težak period za albanski narod. Vreme od 1971, od osnivanja Univerziteta u Prištini do 1981, je bio bum, jako veliki napredak za albanski narod, jer se puno mladih ljudi obrazovali i bilo uspešno, i u stvarnosti je obrazovanje ono koje je otvaralo vrata u to vreme zato što su profesori bili posvećeni i studenti su učili posvećeno što se danas zapravo malo promenilo. Taj život... imali smo porodicu, mislim moj brat je imao svoju porodicu, oženio se koleginicom iz Sarajeva, studentkinjom. Imali su dvoje dece, Arben i Florina, dvoje zdrave i jako dobre dece. Ja sada imam tri sina, imam

Mentora, Ilira i Gazmenda. I oni su odrasli zajedno sa decom mog brata, moja deca. Imali su prelepo i jako srećno detinjstvo. Došla je 1981. Kažem da su snovi, na neki način, skoro... bili su uništeni. Mislim, znali smo da dolazi jako teško vreme.

Ipak, u to vreme je počeo i pokret. Posle demonstracija '81, mnogi mladi ljudi su bili uhapšeni, dali su im duge zatvorske kazne. Bilo je puno suđenja. Moj muž Adem je bio branilac na mnogim suđenjima. Nakon što su ga otpustili sa Suda, on se prijavio da polaže ispit za... zapravo, ispit su držale sudije i mogao je da uzme advokatsku licencu. I počeo je da radi kao advokat i branio je mnoge mlade ljudе koji su bili optuženi na tim suđenjima.

Naravno, deca su nastavila školovanje. Došlo je vreme njihovih studija, došla je 1991, veliki udarac za albanski narod, zatvaranje albanskih škola, posebno za nas, koji smo proživeli period nakon Drugog svetskog rata. I posebno moј brat koji je radio u Pećkoj gimnaziji i bio jako ugledan profesor filozofije, jako teško je podneo otpuštanje iz škole. Sad, brinuo se za svoju decu jer iako smo bili anatema porodice nismo... niakd nismo prestali da se obrazujemo. Nastavliali smo svoje obrazovanje kako god smo mogli u poređenju s anašim rođacima u Albaniji, oni su se izolovali... bili su izdvojeni i za njih je školovanje bilo nemoguće.

U to vreme su počeli da nas teraju da svoje domove pretvaramo u škole. U nekom trenutku su svi radnici u školi ostali bez plate. Morali smo nešto da uradimo, morali smo da smislimo drugi sistem organizacije, i mom bratu su dali Komisiju za skupljanje pomoći, da pomaže tim učiteljima koji su ostali bez plate jer nisu imali više sredstava. Kada sam čula za to, naravno bilo mi je dragو, ali sam se i baš zabrinula za njega jer sam znala da je bio previše osećajan i da će njegovo zdravlje propatiti. 1991. je bio... bio je fizički veoma jak, on je bio, bio je jako otporan... ipak, činilo se da je nakupio tu otpornost i 1991. je doživeo srčani udar i odmah umro.

To je za mene bio ogroman udarac, sada se smrt mojih roditelja činila daleka zbog onoga što se desilo mom bratu. Ipak, morala sam da nađem snagu da se brinem i o ženi mog brata, deci mog brata, mojoj deci, da sve to podnesem sa malо... kako kažu, da tu veliku bol prevaziđem istrajnošću, snagom. I nisam mogla sebi da dozvolim da se raspadnem. Pokušala sam da pretvorim tu veliku bol u snagu i da se noism sa svim tim napadima, svim tim udarcima koje nam je život pripremio. Deca mog brata su naravno bila u jako delikatnim godinama, čerka je imala 13 a dečak 12. Moja deca su bila malо starija, to...

Na horizontu se video šta se spremalo Kosovу. Prvo je bio miran otpor od 1991. do 98-99, onda, postalo je očigledno da nešto mora da se uradi jer sa tim mirnim otporom nismo išli nigde. Iako je taj otpor uradio puno za internacionalizaciju albanskog pitanja u svetu, Srbija je mogla više, sa svojom propagandom, sa svojim knjigama, sa prezentacijom albanskim ljudi kao ljudi bez kulture, kao ljudi koji ne zaslužuju svoju državu, ljudi... kao što kažu, kao divljake. Bili smo svedoci vremena u kojem smo morali da uradimo nešto za nacionalno pitanje kako god smo znali i mogli. Stoga smo sa ženama

iz Peći organizovale Ženski demokratski forum naravno kako bismo pomogle ženama, da se bavimo pitanjem obrazovanja, da sakupimo pomoć.

Ljura Ljimani: Koje godine ste to organizovali?

Ljuljeta Miftari Bajri: Godine 1991, 91-92.

Ljura Ljimani: Kako je došlo do ideje, ili kako ste se sastale?

Ljuljeta Miftari Bajri: Naravno, prvo smo osnovale vođstvo, kasnije smo imale ogrank u svakom selu. Išle smo, sretale smo se sa... posećivale smo mnoga sela, savetovale žene, pomagale smo im kako smo mogle. I onda je došlo otpuštanje svih Albanaca 1991-92, iz škola, sa posla, mislim, svi kadrovi, posebno žene koje su završile fakultet, osnovale smo komisiju kako bimso prijavile sve žene koje su bile otpuštene iz škola, sa psola. I imam i svoje beleške negde, da... tamo, da je najveći broj ljudi koji je bio otpušten bio na višim funkcijama. Bili su iz viših kadrova, nižih kadrova i svih ostalih iz osnovnih škola i nisu...

Ljura Ljimani: Otpustili su vas iz “8. marta”?

Ljuljeta Miftari Bajri: Ne, ne. Ne mogu da kažem da je “8. mart” bio oaza obrazovanja s obzirom da smo bili etnički čista škola, nismo imali časove na srpskohrvatskom iako su pokušavali da nekad ubace paralelne časove, ipak, to je bilo okruženje koje nije imalo đake, bilo smo etnički čisti i tako smo nastavili, mogu da kažem, da radimo malo na normalan način. Iako je policija često dolazila, da traži te... kasnije, druge škole su se prebacile u našu školu, Umetnička škola u kojoj su svi bili otpušteni; Medicinska škola, prestali su sa radom na četiri-pet godina; i Trgovačka škola. Čak i ona mala škola pored hamama i džamije, i ona je bila u okviru “8. marta”.

Polako se pokazalo da otpor ne može da izgura do kraja i godine 1998. je bio napad na porodicu Jašari¹² i na neki način je bilo jasno da je rat bio neophodan. Nakon smrti mog brata, nakon završetka a rata, imala sam jedan, mogu da kažem jedan san, san da nešto radim, koji je nekako naglasio sva dela i život mog oca, materijal, beleške koje je imao o ličnostima ne samo na Kosovu i Jugoslaviji već i sa ličnostima iz Francuske i Engleske. Ja sam preuzela pisanje, govorim o malom monografskom eseju, da bi ga imale mlađe generacije, da bi znale jer kad dođe unučad, neće znati o porodici svog dede ili o svom pradedi.

U Tirani je bio sin mog strica Esata Miftarija koji je 1963. otiašao za Albaniju. Esat Miftari je otiašao, Naime Daci je otiašao, Zime Belegu je otiašao, Namik Luci je otiašao. Svi oni su bili moja generacija, generacija

¹²Adem Jašari, takođe poznat i kao “Legendarni Komandant”, je bio osnivač OVK, poznat kao njen prvi vođa i simbol nezavisnosti Kosova. Umro je marta 1998, zajedno sa svojom porodicom od dvadesetoro dece - od kojih polovina maloletne devojčice i dečaci - u pucnjaci sa srpskim trupama tokom trodnevног napada na njegov dom u Prekazu.

naravno koja je imala ideale o Albaniji kao našoj domovini, kao da će ih primiti otvorenih ruku. Ipak, situacija je bila potpuno drugačija. Naravno, bilo im je dopušteno da uđu, ali bili su sumnjivi, navodno, da su došli da, kao što kažu, da provere politički klimu, a ne zbog idealja, ne zbog idealja. I nakon nekog vremena, kada su shvatili kakva je situacija, naravno, reagovali su protiv nje. I Esat, Esat Miftari je bio u zatvoru i optužen na deset godina zbog agitacije i propagande. I ostao je u zatvoru deset godina, u zatvoru u Albaniji. Nakon što sam pričala sa njim, kasnije je rekao da je zatvor tamo bio, albanski zatvor, bilo je albanske elite, intelektualci, obrazovani ljudi koji su bili u inostranstvu, svi su oni bili u albanskem zatvoru. I rekao je, "Za mene je to bilo i sjajno iskustvo jer sam razgovarao sa puno ljudi."

Ispričao mi je detalj, jedan detalj, da je u zatvoru upoznao... ili kad je išao da uzme knjigu iz biblioteke, mislim, ona nije mogla da je nađe, ta bibliotekarka je nije našla i rekla je, "Ostavi mi svoje ime, kada budeš došao, spremiće knjigu, ti čekaj u čitaonici." Čekao je u čitaonici, i naravno tamo je bio još jedan čitalac i ona je pozvala, "Miftari?" On je ustao, stari čovek je podigao glavu, rekao je... "Uzeo sam knjigu, kad sam uzeo knjigu, pribliožio mi se." Rekao je, "Miftari, odakle si?" Ja sam rekao, "Iz Peći." "Da ne znaš možda Emruša Miftarija?" Ja sam rekao, "Da, bio mi je stric." On je rekao, "Ja sam Emrušev prijatelj, bio sam sa njim u Francuskoj. Objavili smo..." On je bio novinar, sad ne mogu da se setim imena. I kasnije je rekao, "Bili smo jako dobri prijatelji, često smo išli na plažu i pričali, pričao mi je o mnogim stvarima." Kasnije su obojica bila u zatvoru. "I u zatvoru smo razgovarali o puno stvari..."

Kasnije, kada je demokratizacija stigla u Albaniju, oni su pušteni jednu, dve godine ranije, pustili su ih iz zatvora. On je radio, u nekom trenutku je bio fizički radnik, kasnije je bio izabran da bude član prvog demokratskog Albanskog Parlamenta (smeši se). Izabran je za poslanika i pisao prvu kosovsku deklaraciju, kosovski memorandum. I kasnije sam ga češće kontaktirala.

Otišli smo u Albaniju i ja... imala sam puno sastanaka... sa Petrom Markom, Skenderom Luarsinom, sa puno prijatelja koji su voleli da pričaju. Tu se rodila da ideja da se nešto uradi, i zbog toga što je Mehmet Šehu¹³ bio u Španskom ratu, mislim, poznavali su se iz Španskog rata, poznavali su se, moj otac i Mehmet Šehu, Mehmet Šehu mi je poslao pismo, pisalo je, "Hajde da uradimo nešto za Emruša." Mehmet Šehu je rekao, "Piši ono što se sećaš, te tvoje uspomene koje si čula od porodice," i poslao je pismo. Ipak, tišina. Na tome je ostalo. Činilo se da je to bila ruka Envera Hodže.

Onda, ja sam počela da istražujem, išla sam u Kosovski arhiv, tamo sam imala i prijateljicu iz Peći, Sultane Ukaj, ona je radila tamo, istoričar. I puno mi je pomogla prilikom traženja dokumenata. Našla sam puno dokumenata, ali rekli su mi da postoji Emrušev dosije koji su imali neki istoričari. Ipak, nije bilo prikladno vreme da se piše o njemu, jer je bilo nekog komunista koji su se tome protivili, i naučili su, rekli su mi da je neko na Institutu za albanologiju... uputili su me na osobu koja je imala dosije. I ja

¹³Mehmet Šehu (1913-1981) je bio albanski partizan i moći komunistički vođa, jako blizak vođi Komunističke partije, Enveru Hodži. Pronađen je mrtav, a smatra se da je navodni razlog samoubistvo 1981, nakon čega su svi članovi njegove porodice, uključujući i njegovu ženu Fikrete Šehu Sandžaktari, uhapšeni a on je proglašen za državnog izdajnika.

sam otišla, njegovo ime je bilo Bislimi, ne sećam se imena, složio se da me primi, pozvala sam ga telefonom, prihvatio je da me vidi i ja sam otišla. Rekao je, "Emrušev dosije je bio ogroman. Bilo je puno dokumenata, zapravo istoričari nisu znali, uzeli smo samo ono što nam je bilo potrebno za istraživanje. Na primer, neki zapis ili nešto, i iz 1991. godine¹⁴, kada su se Srbi povukli, uzeli su dosije. Nisu ga ostvaili ovde, uzeli su ga."

Pokušala sam da uspostavim kontakt sa Beogradom, sa Albancima koji su bili tamo. Profesor, profesor Petrit... ne sećam se imena, možda se setim, rekao mi je, "Da je bilo ranije, mogao sam da idem u Arhivu ali sada je nemoguće jer je Državna arhiva ili vojna arhiva pod nadležnosti Rusije. Nemoguće je ući tamo." Tako da je istraživanje propalo. Ali, sa tih nekoliko pisama koja su ostala, nekim razgovorima sa ljudima koji su ga poznavali, malo materijala koji sam uspela da prikupim, i Esat koji je govorio tamo u Tirani, objavljena je monografija 2011. a izdata je u Peć. Došle su ličnosti iz Albanije, ministar spoljnih poslova Alfred Sereći, došao je istoričar Bici, došla su i dvojica profesora, drugovi mog oca, Halit Đuka je došao takođe. I on je onda govorio o svim avanturama koje su imali tokom rata. Mislim, sa mene i mog brata je to bilo ostvarenje sna, da možemo da imamo knjigu za generacije koje dolaze o radu našeg oca.

I u mom trećem dobu, mislim, nakon što sam se penzionisala, našla sam jednu dragu zanimaciju: rad za decu koja dolaze iz siromašnih porodica, koja nemaju podršku svojih porodica, koja su zanemarena u školi takođe... mi smo organizacija, radimo u humanitarnoj organizaciji koju je osnovao Austrijanac, "Maria Marta" u Vitomirici, tamo sam već četiri godine, i dajem svoj skromni doprinos. Možda životno iskustvo koje sam našla i reći ću jednu jako lepu misao žene predsednika Ruzvelta, Eleanor Ruzvelt, ona je rekla, "Kada prestanemo da doprinosimo, počinjemo polako da umiremo". Mislim, dok imamo nešto da damo, ne treba da prestajemo da doprinosimo.

Puno sam vam zahvalna na vremenu koje ste izdvojili, na tako kvalitetnom poslu koji radite, što beležite istorije ljudi. To nije samo priča moje porodice, tu su i mnoge druge porodice koje su propatile možda isto... da ne pričamo o tragediji, ali isto... iskustvo tokom njihovog života. Kasnije imate šta da radite. Hvala vam što to radite.

Rat

[Deo intervjuja je isečen iz videa: osoba koja vodi intervju pita sagovornicu da joj ispriča o svom iskustvu tokom rata 1998-99]

Ljiljeta Miftari Bajri: Nakon svih tih pokušaja otpora bez nasilja, činilo se da je došao trenutak da se nešto uradi, iako je ovaj period doneo internacionalizaciju albanskog pitanja u svetu, svet je počeo da saznaće o tome. Došlo je vreme kad je Oslobođilačka vojska Kosova stupila na scenu. Prvi udarac je bio 1998. godine sa streljanjem cele porodice Jašari i onda je rat počeo polako, polako da se razvija.

¹⁴ Sagovornica misli na 1999. godinu.

Naravno, i mnogi mladi Albanci su se pridružili i došao je trenutak kad je rat uzeo maha i bili smo prinuđeni, mislim, da odemo, građani Peći su posebno bili prinuđeni da odu...

Možda smo bili i malo naivni, nismo mislili da će doći do tako velikog uništenja. Stoga, ja, sa mojim mužem, mi nismo hteli da napustimo kuću, ja sam organizovala dole u podrumu, misleći da će ostati dole u podrumu, kao da oni [srpska vojska] ne mogu da nađu podrum i uđu (nerazumljivo, 1:42 - Rat). Ali nismo mislili da će se razviti tako gorak rat.

Ipak, na kraju sam videla da to nije bila opcija, policija je ušla. Skoro svi oko nas su već bili otišli, mi smo bili zajedno sa rođacima koji su živeli u komšiluku... (nerazumljivo, 2:05 - Rat). Tamo smo ostali zajedno, ujutru je ušla policija, vojna policija, neki sa maskama, neki bez maski, i rekli su, "Ako vas sutra ujutru nađemo ovde... ti" (nerazumljivo 2:25), znači, moramo da odemo što pre. I otišli smo, otišli smo sa tri automobila.

Ranije je cela porodica bila ovde, najmlađi sin je bio u Prištini, Gazmend, on je radio u američkoj kancelariji tamo i nije mogao da dođe. Ovde sam imala još dvojicu sinova, Mentora i Ilira sa svojim porodicama i njihovom malom decom. Ilir je otišao sa porodicom njegove žene, otišao je jer nismo imali mesta ukolima. Onda smo otišli, zajedno sa Mulaće, krenuli smo i krenuli smo ka prema Rožaji. Kada smo stigli do stanice, to je bilo pre nego što smo stigli u Rožaju... (nerazumljivo 3:10) mesto gde je bila policijska stanica. Jedan policajac je poznavao Adema, bošnjački policajac. I oni su dobili vesti da je Adem ubijen. U to vreme, dva dana ranije, Bajram Kelmendi¹⁵ i njegova dvojica sinova su bili ubijeni, to je bio jako težak udarac. Očekivali smo da će se nešto slično desiti i nama. Bošnjački policajac je došao bliže i rekao, "Ademe, jesи živ?" Rekao je, "Da, kao što možeš da vidiš, živ sam," rekao je, "ali na osnovu onoga što vidim, imam puno razloga da umrem od slomljenog srca, ali živ sam." Rekao je, "Imam još tri automobila iza mene, molim te, ako je moguće..." Bilo je slučajeva kad bi ti uzeli auto i naterali te da izadeš i čini mi se da im je dao znak i pustili su nas da prođemo.

Krenuli smo prema Crnoj Gori, prošli Rožaju. Crnogorci su se pojavljivali pored puta, gadali su nas kamenjem, neki hlebom... Prednji prozor auta mog komšije je bio polomljen. Bilo kako bilo, otišli smo u Ulcinj. U Ulcinju se skupili ljudi sa skoro svakog dela Kosova. U Ulcinju je atmosfera bila jako teška. Smetalo mi je što su žene odmah našle, odmah su se prilagodile, zvale su jedna drugu na čaj, na kafu, da pričaju. To mi je jako smetalo; bilo je jako teško. Činilo se pomalo teško otići na kafu, razovarati.

Imali smo... Ilir je '97 ili '96 upoznao Vanesu Redgrejv i ona je došla u Peć. Ilir je bio došao, naravno, da vidi situaciju, da dobije informacije. Ona je bila ambasador Dobre volje, bila je nešto u Ujedinjenim nacijama. I oni su se našli sa Ilirom i Ilir mi je rekao, "Mama, možemo li da je pozovemo na doručak?" "Da, naravno, pozovi je." Pozvali smo je ovde na doručak, mi smo pričali, ona je hvatala beleške.

¹⁵ Bajram Kelmendi (1937-1999) je bio advokat i aktivista za ljudska prava. Podneo je tužbe protiv Slobodana Miloševića na Međunarodnom krivičnom sudu za bivšu Jugoslaviju 1998. Prvog dana NATO rata 1999, srpska policija ga je uhapsila zajedno sa njegovi sinovima, Kastriotom i Kuštrimom. Njihova tela su pronađena sledećeg dana.

Vanese je bila od pomoći kad je trebalo, otkrila je gde smo, spremila sva dokumenta, odvela nas u Italiju.

Otišli smo u Italiju, tamo su nas poslanici italijanskog parlamenta dočekali, Vinčenco Siniskalki, žena advokata, ne znam kako se zvala, oni su nas dočekali u Bariju. Došli su u Bari da nas dočekaju. Brodom smo otišli iz Bara u Bari. Otišli smo u Italiju. U Italiji su nas smestili u centar za izbeglice i dočekali su nas jako lepo u naselju Marechiaro, najlepše mesto u Napulju. Otišli smo u Napulj, otišli smo u Napulj i razne ličnosti su nas posećivale... Intervjuisali su Adema, mnogi novinari su došli i intervjuisali ga da dobiju informacije o situaciji koja... imam čak negde i članak koji su napisale italijanske novine.

Ilir je oduvek voleo muziku, znate, naša tri sina, iako smo moj muž i ja bili pravnici, nismo im nametali naše želje, dali smo im da izaberu profesije koje vole, tako da su pošli za kulturom, Ilir je izabrao muziku, Mentre muziku, Gazmend snimatelj, tako. I Vanesa je čula da Ilir svira klavir i baš joj se svideo, baš joj se svideo. I mislim da je svima rekla da je on pijanista. Manje od nedelju dana kasnije, čini mi se, doneli su klavir u centar kako bi Ilir mogao da svira, mislim, da vežba. I pozvali su Mariju Piu Fanfani, ženu italijanskog predsednika Fanfanija¹⁶ koji je bio u tom udruženju Italijanski Arcobaleno, udruženje za humanitarnu pomoć koje je pomagalo i Kosovu. Ona je čula za Ilira, organizovali su humanitarni koncert sa njim i u veoma staroj crkvi u Napulju, prelepa crkva, Santa Kjara. On je svirao a oni su sakupljali donacije da pomognu tim Albancima koji su bili u kampovima u Makedoniji, Stankovcu, tim kampovima koji su bili tamo. Održao je čudesan koncert. Žao mi je što nije snimljeno, ali imam neke slike sa koncerta. Svirao je klavir 45 minuta, tamo je bio krem Napulja i davali su donacije, tamo su sakupljali donacije. Kasnije su održali jedan ili dva koncerta u Napulju, naravno, humanitaran.

Došlo je vreme za povratak. Ostali smo u Napulju tri i po meseca i na kraju nam je postalo dosadno. Mentor sa svojom porodicom nije mislio da će se sve tako brzo završiti, bombardovanje se nastavilo. Mentor je odveo svoju porodicu u Nemačku. Mi smo ostali tamo sa Ilirom, mojom svekrvom i Ademom, ostali smo u Napulju. Ali, vratili smo se, i mi smo se vratili. Kada smo se vratili, kuća je bila spaljena. Sve kuće okolo su bile potpuno uništene, morali smo da krenemo iz početka. Nisam bila previše uz nemirena zbog kuće, bila sam srećna što smo bili bezbedni, deca su bila pošteđena i mi smo kao porodica bili bezbedni. Nisam patila jer su deca mog brata bila u inostranstvu a njegova žena je bila u Sarajevu.

Kuća mog brata je isto potpuno uništena, nisam se loše osećala zbog kuće, ono zbog čega sam se osećala loše je što su mi spalili sve uspomene. Srećom, Mentor je pokupio neke albume, pokrio ih je plastičnom kesom. Otišao je u podrum, sakrio ih je ispod uglja. U biblioteci mog oca smo imali i knjigu Petra Budija¹⁷, objavljenu 1663, jednu od prvih knjiga napisanu na albanskom, i ta knjiga je izgorela.

¹⁶ Amintore Fanfani (1908-1999) je bio italijanski političar i vođa Hrišćanske demokratije. Nikada nije bio predsednik Italije, već je više puta bio premijer.

¹⁷ Pjeter Budi (1566 - 1622) je bio bitan albanski pisac i katolički bišop.

Ipak, reću ču vam jedan detalj, srećna sam što je moj ujak Esat Mekuli došao i pokupio, od svih tih knjiga koje su ostale, nakon što su uzeli biblioteku, prevode na albanskom Fana Nolija, Faika Konice, drugih, i sada se ponovo objavljuju. Kako je lepa stvar što ih opet objavljuju, mislim, one nisu nestale, te knjige.

Snovi

[Deo intervjeta je isečen iz video: osoba koja vodi intervju pita sagovornicu o njenim snovima i željama]

Naravno, kroz život imate snove. Ne znači da će se ti snovi ostvariti, ipak, čovek se trudi da neke od njih ostvari. Možda su moji snovi bili posebni jer sam odrastala bez roditelja, iako ne mogu da se želim jer su roditelji koji su nas odgajili bili jako dobri i posvetili su nam puno ljubavi i nege. Ali, bilo kako bilo, moji snovi su bili da idem u školu i razvijem svoju ličnost, da budem jaka osoba koja može da podnese svaki izazov sa kojim se može susreći u životu. Srećna sam što sam osnovala porodicu, mogu da kažem, zdravu, srećna sam svojom trojicom sinova koji nastavlju svoj život, imaju svoje porodice i pokušavaju da ostvare svoje snove.